

УДК 130.2

Володимир Личковах

УНІВЕРСАЛІЗМ І РЕГІОНІКА В СУЧАСНІЙ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Анотація. Розглянуто співвідношення універсалізму та регіоніки як один із засадничих принципів філософії етнокультури.

Ключові слова: філософія етнокультури, етнокультурологія, універсалізм, регіоніка.

Аннотация. Рассмотрено соотношение универсализма и регионики как один из основополагающих принципов философии этнокультуры.

Ключевые слова: философия этнокультуры, этнокультурология, универсализм, регионика.

Summary. The article deals with the correlation between the universalism and regionics as one of the basic principles of the Philosophy of Ethnoculture.

Key words: philosophy of ethnoculture, ethnoculturology, universalism, regionics.

Актуальність теми. Становлення сучасної етнокультурології відбувається в умовах двох суперечливих тенденцій цивілізаційного розвитку: глобалізації та трайболізації. Якщо глобалізація пов'язана з формуванням планетарної, ноосферної, урбаністичної цілісності людства, то трайболізація (дослівно “племінне подрібнення”) означає рух до етнонаціональної ідентичності, аж до етнічного партикуляризму й автаркії. На думку італійського арт-критика, фундатора трансавангарду проф. А. Б. Оліви, “трайболізація є відповіддю в ключі селянських цивілізацій тієї мікротериторії, до якої належить те або те плем'я, і пошук тотожності здійснюється через відступ, через право крові до визначення розбіжностей” [8, 3]. Подібні погляди на головне етнокультурне протиріччя сучасної цивілізації висловлене й у “Зеленій книзі” А. Каддафі, де аналізуються альтернативні моделі розвитку суспільства, зокрема, т. зв. третя світова теорія; у польському збірнику матеріалів конференції “Слов'янські народи стосовно глобалізації” [див.: 7], де запропоновано холистичну ідею “глокалізації” світу.

Ступінь розробленості проблеми. До вирішення цих та інших проблем співвідношення мегацивілізації й етнічних культур, дослідження культурогенезу й сучасного стану культур окремих суперетносів, етносів і субетносів покликана сучасна етнокультурологія. Вона поєднує філософське, космологічне осмислення культурної проблематики появи й існування етносів (напр., Л. Гумільов) з аналізом культурних ситуацій історичного життя національних спільнот, як на “автохтонному”, так і “діаспорному” рівні (напр., А. Кримський). Ідеї етнокультурології дістали філософсько-методологічне обґрунтування в працях Г. Сколімовського (США), В. Клюк-сена (Німеччина), Д. Ворнера (Швейцарія), А. Стельмаховського, С. Козака (Польща), В. Жидкова, М. Ковалькової, В. Поліщука (Росія), В. Горського, В. Данилейка, С. Кримського, М. Поповича, В. Скуратівського (Україна) і багатьох інших дослідників національно-культурної спадщини, особливо в зв'язку із сучасними процесами етнонаціональної ідентифікації, що охопила увесь світ.

Як відповідь на виклик часу в ситуації “post” (постколоніалізм, посттоталітаризм, пострадянський простір, постмодерн тощо) з'явилася навіть *метафілософія універсалізму*, що поширюється, зокрема, й на етнокультурологію в контексті холистичної парадигми єдності різноманітного, ідей діалогу, комплексності, толерантності, “прикордоння” етнокультур. Засновником і провідним теоретиком цього вчення є професор Варшавського університету Януш Кучинський [див.: 10]. Відбулися Всесвітній і три Європейські конгреси з універсалізму, учасником яких був автор цієї статті [див., напр.: 4].

Мета дослідження — розкрити співвідношення універсалізму і регіоніки як одного із засадничих принципів філософії етнокультури, що становить підґрунтя сучасної етнокультурології та народознавства.

Виклад основного матеріалу. У метафілософії універсалізму стверджується ідея А. Бергсона про “Filouniversale” — здатність сприймати речі цілісно, у повному обсязі їхніх рис, кольорів, у всій складності форми і змісту. В універсалізмі досягається цілісне, холистичне, “інтегральне” світовідношення, на якому засновано будь-яку культурну парадигму.

Рух універсалізму консолідується з діяльністю ООН, ЮНЕСКО, Римського клубу й інших міжнародних організацій, здатних вплинути на майбутнє людства. Сучасний світ розглядають як постмодерне суспільство, покликане перебороти недоліки соціального й національного протиставлення, на шляхах конвергенції підійти до нового світоустрою. Суспільство, засноване на ідеях універсалізму, уявляють “міжкласовим”, “міжнаціональним”, “міжрелігійним”. Його розуміють як Глобальну Солідарність Людських Істот у Союзі з Природою. У холистичній парадигмі універсалізму людство осмислює себе Людиною (М. Епштейн), досягає планетарної самосвідомості, збагаченої духовною співтворчістю націй і народів.

Уже засноване Міжнародне наукове суспільство універсалізму, до якого належать національні відділення багатьох країн світу. Видається Всесвітня бібліотека універсалі-

му, щокварталу виходить теоретичний журнал “Діалог і Універсалізм”. Універсалісти фокусують свою увагу на таких напрямках суспільної й гуманітарної думки, що поширені в національних і етнічних культурах як “загальнолюдські” (наприклад, співвідношення універсалістської макроетики та етнетики). Будівництво кращого майбутнього людства починається з грандіозного інтелектуального процесу, творчого проекту солідарності, взаєморозуміння і співробітництва всіх націй і народів планети.

Філософія універсалізму пов’язана з так званою глобалістикою — науковими теоріями, що мають планетарний масштаб і значення (від космозму й екофілософії до фемінізму й етнокulturології). Універсалізм підноситься до рівня метафілософії, спрямованої на інтеграцію наук і гуманістики, на міждисциплінарну наукову кооперацію. Засновуючись на холистичній ідеї універсальності буття, суспільства та особистості, складається універсалістська філософія історії, культури, антропології, етики, бізнесу. Відтак досягається гармонія теорії й практики, уніфікація наукових, культурних і освітньо-етичних вимірів, взаємодія представників науки і громадянського суспільства. Найновіші приклади практичного втілення ідей універсалізму — Болонський процес у системі вищої освіти Європи і світу, поява т. зв. сврорегіонів, зокрема, й на Чернігівщині.

У центрі уваги метатеорії універсалізму перебувають і етнокulturологічні проблеми, що потребують сучасних підходів у збереженні культурної спадщини народів і налагодженні діалогу культур, а саме:

- співвідношення модернізму і постмодернізму, етнічних традицій та інновацій у контексті історії, культури і мистецтва;
- побудова “універсального”, “відкритого”, правового суспільства на засадах ідей справедливості, міжнародного права, культурного співробітництва народів;
- інтеграція наук, культур і релігій у перспективі нового синтезу (синкретизму) духовності;
- творення глобальної, планетарного масштабу культури людства на підставі діалогу ет-

нонаціональних культур (подолання етнічного партикуляризму, автаркії та нарцисизму);

- вироблення нової методології етнокulturології на засадах екогуманізму, етнетики, національних моделей універсалізму. Це є можливим тому, що, незважаючи на етнонаціональні й релігійні розбіжності, людство дедалі більше усвідомлює себе одним планетарним організмом.

Водночас універсалізм не є тотожним космополітизму і має свої специфікації в етнокulturальних і релігійних моделях способу життя, філософії, мистецтва, освіти. Притаманне це передовсім тим регіонам і етносам (суперетносам), які перебувають на “стику”, “порубіжжі” культур (зокрема, слов’янських). Саме тут, на “кордонах” національних культур, і відбувається, за М. Бахтінім, їхня “зустріч” і “діалог”, здійснюється загальнолюдська функція інтеграції народів, геополітичного Заходу і Сходу, Півночі і Півдня. Саме в культурному “полілозі” нації досягають розуміння своєї ідентичності, віднаходячи в поліфонії духовного космосу своє неповторне й унікальне місце (унікальне виявляється через універсальне, як і навпаки). Виникнення і розвиток суперетносів, багатонаціональних спільнот людей доводить цивілізаційну закономірність і перспективність інтеграційних процесів у світовому контексті універсалізму. Адже антитеза універсалізму — національне і культурне відчуження, чи то етнічний партикуляризм, або духовна автаркія нації, її самообмеженість, нарцисизм, провінційність. Останні долаються через діалектику національного та універсального, де цивілізаційні крайнощі опосередковуються через етнокulturальну спільність суперетносів, “діалог” та “полілог” між ними.

Наприклад, духовно-релігійна ідея слов’янської інтеграції (від Товариства об’єднаних слов’ян і Кирило-Мефодіївського братства до I Всеслов’янського конгресу 1848 р. в Празі) має численні витoki і прояви в українському, російському, польському, чеському тощо родовому бутті й свідомості. Ще М. Бердяєв зазначав, що “загальнослов’янська самосвідомість” містить кілька культурно-історичних і релігійних типів, і за обсягом вона

є ширшою, аніж будь-яке етноцентричне слов'янофільство (зокрема і т. зв. месіанізм).

“Весною народів” назвали ще в середині XIX ст. пробудження національної самосвідомості багатьох європейських народів, національно-визвольний рух в імперських супердержавих. В авангарді “весняного” відродження Європи були численні слов'янські народи, що належали до різних імперських державних утворень, до того ж не завжди слов'янських (Австро-Угорщина, Османська Туреччина). Слов'янство дедалі більше усвідомлювало свою етнокультурну окремішність, своє особливе місце і неповторну роль в європейській цивілізації. Здавна народи Центральної і Східної Європи були цивілізаційним місцем “зустрічі” й “діалогу” Заходу і Сходу, римсько-католицької та візантійсько-православної моделі європейських культур. Під впливом “весни народів” виникають проекти національного ренесансу, потужний слов'янофільський рух, різноманітні концепції панславізму та слов'янського федералізму (конфедерації).

Зокрема, на Україні ще 180 років тому утворилося Товариство об'єднаних слов'ян (до речі, за участю декабристів-чорнігівців), згодом — славнозвісне Кирило-Мефодіївське братство. Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров та інші українські мислителі закликали слов'ян до волі, до етнонаціонального самовизначення і зближення, щоб “потекли в одне море слов'янської ріки”, “щоб усі слов'яни стали добрими братами”.

Ідеї українських “братчиків” були суголосними ідеям історичної, релігійної, мовної та літературної взаємності слов'ян, що висунули в Чехії та Словаччині Ф. Палацький, П. Шафарик, Я. Коллар, а пізніше — російські слов'янофіли, А. Міцкевич і А. Гуровський в Польщі тощо. З 1846 р. у багатьох краях Центральної та Східної Європи виникають “матиці” — культурно-просвітницькі товариства етнонаціонального і загальнослов'янського духовного спрямування. Вони з'являються серед сербів, чехів, хорватів, лужичан, нарешті у Львові — Українська матиця.

На Україні становлення ідей слов'янського духовного універсалізму відбилося у творчос-

ті багатьох українських поетів XIX ст. Наприклад, у Бориса Грінченка:

Друзі кохані! Ми будемо жити
В спілці із людьми-братами:
Бо ми великої людськості діти, —
Згода хай буде між нами!

Поєднання універсалістського світогляду та християнського “миролюб'я” із національно-державною ідеєю спостерігаємо у Володимира Жаботинського: “Ми одностайно мріємо про ті часи, коли всі люди будуть братами один одному...”, але для цього необхідні “право й можливість бути і залишатися самим собою і голосно називатися своїм національним ім'ям: лише за цієї умови здійсненне справжнє братство...” [9, 9].

З огляду на це найважливіше місце в сучасній етнокультурології посідає *регіоніка*, що, втім, не суперечить універсалізму, а є його передумовою, бо універсальне виявляється через транскультурний діалог, комплементарність, різноманіття регіонального. Універсалізм звертається до ідей децентралізації, плюралізму, маргінальності, регіональності культурних ситуацій у постмодерному світі, намагаючись перебороти їхню роз'єднаність і конфронтацію. А регіоніка в етнокультурології вивчає “мультиверсум”, синтез, прикордоння культур в їхньому реальному, живому стані, на рівні конкретно-унікального, культурно-історичного й геокультурного хронотопу. Універсалізм і регіоніка — це полярні й взаємодатні категорії теорії цивілізаційного розвитку, дослідження етно- і культурогенезу, міжнаціональних і міжцивілізаційних відносин. Варто зауважити, що “загальнолюдські” і “глобальні” проблеми найчастіше фокусуються в регіонах (Чорнобиль), а маргінальні події часом набувають планетарного значення (“гарячі точки”).

Отже, регіоніку можна визначити як комплекс учень про регіональні виміри людського буття. Пошукові обрії регіоніки простягаються від природно-ландшафтних і соціально-історичних до сучасних економічних і культурних умов життєдіяльності народу на субетнічному рівні, у межах певного краю. Для України, наприклад, розподіл на регіони зумовлений як географічно (ландшафтним

типом місцевості), так і історично (найдавнішим розселенням племен і племінних союзів у процесі етногенезу), а також адміністративно (процесом “державотворення” — державного будівництва). Чимале значення в регіоналізації етнокультурного буття мали й матимуть прикордонні зв’язки, характер транскордонних відносин з найближчими сусідами (для України — Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Туреччина). З іншого боку, незважаючи на всю субкультурну розмаїтість України як “країни колишніх окраїн” (Богдан Осадчук), український народ об’єднує єдиний культурогенез, розвиток етноментальності, мови, фольклору, традицій, “соборності” багатонаціонального, поліетнічного існування. Українську культуру іноді називають навіть “крейсуючою”, маючи на увазі її геокультурний та історичний рух між Заходом і Сходом, слов’янськими і тюркськими елементами. Культурогенез і розвиток етноментальності в Україні перейняті величезним масивом цінностей багатьох світових культур: скіфсько-сарматської, мусульманської, юдейської, античної, візантійської, західноєвропейської, польської, російської. І в цьому її суть і життєва сила, тому що “культура живе на кордонах” (М. Бахтін). Регіональні й субетнічні особливості української культури становлять різні транскультурні взаємодії: російсько-українські, польсько-українські, слов’янсько-тюркські (українсько-турецькі, українсько-татарські), слов’янсько-іранські, східно- і південнослов’янські, слов’янсько-індоарійські. Зокрема, багато уваги дослідженню тюркського впливу, особливо в кримському регіоні, приділяли відомі українські етнологічні П. Куліш і А. Кримський. Сьогодні відроджується інтерес до етнічної культури кримських татар, до етногенезу і релігійних особливостей невеликого тюркського народу караїмів.

Регіоніка в етнологічному, історичному й економічному вимірах повинна розкрити субетнічну неповторність і самотність соціального життя краю, його особливу причетність до становлення й розвитку єдиної державної нації. У культурологічному аспекті регіоніка може бути репрезентована як своє-

рідна “культурологія” регіону з її специфічною “духовною метафізикою” і “духовною етнографією” (термінологія Фосильйона). У цих вимірах регіоніка і стає складовою частиною етнології, або культурологічною регіонікою [6, 58–62].

Як можливо побудувати концептуальні моделі культурологічної регіоніки і навіть “естетики регіону”? Уявляється, що цей розділ етнології може бути побудований не тільки на загальнометодологічних, універсальних наукових засадах, а й за допомогою специфічної, етнологічної категоріальної системи. Адже вже за визначенням будь-яка регіоніка повинна містити в собі національно-іманентні, “етноонтологічні” поняття й образи, що імпліцитно існують в етноментальності, в духовній метафізиці, або, говорячи постнекласичною мовою, в енергоінформаційному просторі регіону.

Концептуальні моделі культурологічної регіоніки можуть інтегрувати в собі поняття й категорії, дослідницькі підходи та принципи, поєднані з універсальними й архетипами певної етноментальності [див., напр., 3]:

1. Універсальні категорії українського світовідношення і менталітету: “софійність”, “кордоцентризм”, “антеїзм”, “екофільність”, “панестетизм”, “калокагатійність” та інші, розроблені в працях В. Мазепи, С. Кримського, В. Горського, В. Табачковського, В. Малахова, Л. Левчук. Розбудова поняттєво-категоріального апарату сучасної “філософії етнології” (В. Личковах).

2. Розуміння українського світовідношення як “святівідношення”, що поєднує святкове і сакральне з екологічним і побутовим. Аналіз естетики “святівідношення” в народному та професійному мистецтві окремих регіонів України.

3. Провідні поняття і принципи етнології, особливо її фольклорної складової. Аналіз основних міфологічних і фольклорних мотивів в історії традиційного і сучасного мистецтва в його субетнічних вимірах. Дослідження ментально-естетичного простору елітарної та масової культури крізь призму фольклоризму, примітивізму, неоміфології, неонаївізму, національної форми як світогляду та художньої

націології взагалі (роботи О. Петрової, Д. Русина, М. Маричевського, Г. Міщенко та ін.).

4. Етнонаціональна і регіональна інтерпретація таких архетипів, як “дім”, “поле”, “храм”, “земля” і “небо”, які є фундаментальними в онтології “тут-буття” М. Гайдеггера, репрезентуючи екзистенціальну феноменологію як життя і роздуми на “польовій дорозі”, на путівці. Етнокультурологічне розуміння феноменології “життєвого світу” нації через екзистенціали “просторовості”, “часовості”, “емоційності”, “тілесності”, які формують хронотопи етнокультури.

5. Духовно-світоглядне і художньо-естетичне наповнення таких традиційних українських понять, як “обійстя”, “хутір”, “дивовижжя”, “дивосвіт”, “дивосад”, “парсуна” тощо [2]. Філософсько-естетична розбудова, приміром, поняття “хутора” як категорії української етнокультурології в розумінні Пантелеймона Куліша (“хутірна філософія”, “хутірна поезія”) та сучасних мистецтвознавців і мистців (напр., журнали “Образотворче мистецтво”, “Art-Line”, “Дивосад”).

6. Засадничі принципи енергоінформаційної естетики (еніоестетики) в їх регіональному, етнокультурному вимірі. Що стосується сіверянської еніоестетики, то вона постає як довженківська естетика “Зачарованої Десни”, з її напівмістичною замріяністю і романтичним символізмом [5]. Дослідження енергоінформаційних зв’язків між давньослов’янськими архетипами, візантійським стилем, українським бароко та необароко початку й кінця ХХ ст.

7. Аналіз і творче використання поняттєво-категоріального інструментарію (тезаурусу) у творах видатних представників культури, естетики й мистецтва певного регіону. Наприклад, для етнокультурної регіоніки Чернігівського краю — це творча спадщина Лазаря Барановича, Іоанна Максимовича, Іоанна Величковського, Пантелеймона Куліша, Михайла Коцюбинського, Михайла Жука, Павла Тичини, Івана Кочерги, Олександра Довженка та інших сіверянських геніїв українського народу.

Висновки. Єдність універсалізму і регіоніки в сучасній етнокультурології корелює з методологічними пошуками французької “Школи анналів” на теренах історичної психології і психології народів, з роботами М. Бердяєва і М. Грушевського в галузі етнології. Взаємодатність двох зазначених підходів пов’язана з постмодерністською спрямованістю на децентралізацію культурографічної проблематики через її регіоналізм і поліцентризм. Запропонована методологія етнокультурологічних пошуків, сподіваюсь, слугуватиме і подоланню загрозливих для сучасної культури тенденцій її однобічної “глобалізації” чи трайболізації. Сучасна етнокультурологія покликана розвивати ідеї філософського дослідження “фізіогноміки”, “психології” та “еніології” культурної душі народів, їх неповторного етнонаціонального і субетнічного буття-в-культурі. Перспективним є конституювання новітнього напрямку етнокультурології й народознавства — філософії етнокультури [1].

Література:

1. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія “Філол. науки”. — Вип. 66: Кулішеві читання з філософії етнокультури / За ред. В. Личковаха. — Чернігів: ЧДПУ, 2009.
2. Дивосад: Чернігівський культурологічний журнал. № 1. — Чернігів, 2000.
3. Кримський С. Універсалії українського менталітету / С. Кримський // Кур’єр ЮНЕСКО. — 1992. — № 9–10.
4. Личковах В. Новий камінь Сізіфа? (Міркування про I Всесвітній конгрес універсалізму) / В. Личковах // Філософська і соціологічна думка. — К., 1994. — № 3.
5. Личковах В. Сіверянська еніоестетика: слов’янські архетипи /
- Володимир Личковах // Сіверянський літопис. — Чернігів, 1998.
6. Личковах В. Під сигнатурою Спаса. Сіверянська культурологічна регіоніка / В. Личковах // Вісник Чернігівського педагогічного ун-ту. Серія: Філол. науки. — Вип. 14. — Чернігів, 2002.
7. Личковах В. А. Глобалізація і слов’янська ідентичність [Рецензія на:] *Narody slowianskie wobec globalizacji* / В. Личковах // Філософська думка. — 2004. — № 4. — С. 153–156.
8. Оліва Акілле Боніто. Культурний номадизм і діаспора / Акілла Боніто Оліва. — К.: Вид. ЦСМС, 1996.
9. Україна. — 1993. — № 8. — С. 9.
10. *Kuczynski Janusz. Wstęp do uniwersalizmu* / J. Kuczynski. — Tom. 1: *Ogrodnicy Święta*. — Warszawa, 1998.